(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

मुंबई येथील उच्च न्यायालयात

साधारण मूळ दिवाणी अधिकारक्षेत्र

निवडणूक याचिका क्रमांक 2 / 2024

मधील

अर्ज (एसटी) क्रमांक 27786 / 2024

मधील

पुनर्विलोकन याचिका क्रमांक 7 / 2024

शहाजी नानई थोरात उर्फ शहाजीराव धोंडीबा थोरात **... याचिकाकर्ता**

विरुद्ध

महाराष्ट्र राज्य

निवडणूक अधिकारी आणि इतर **... उत्तरवादी (अनेक)**

सोबत

निवडणूक याचिका क्रमांक 2 / 2024

मधील

अर्ज (एसटी) क्रमांक 32011 / 2024

संजय दीना पाटील **... अर्जदार**

<u>या दोघांच्या प्रकरणामध्ये</u>

शहाजी नानई थोरात उर्फ शहाजीराव धोंडीबा थोरात **... याचिकाकर्ता**

विरुद्ध

महाराष्ट्र राज्य

निवडणूक अधिकारी आणि इतर **... उत्तरवादी(अनेक)**

याचिकाकर्त्याच्या वतीने **श्री. प्रॉस्पर डिसूझा**

याचिकाकर्ता श्री. शहाजी नानई थोरात व्यक्तिशः हजर.

उत्तरवादी क्र. 1, 2 आणि 5 च्या वतीने **श्री. हिमांशु बी. टक्के**, राज्याचे ए. जी. पी

उत्तरवादी क्र. 4 भारतीय संघराज्याच्या वतीने **सुश्री श्रुती व्यास,** श्री. डी. पी. सिंग यांचेसह;

उत्तरवादी क्र. 6 च्या वतीने **श्री. तेजस नायर**, श्री. सागर कुरसिजा आणि श्री. रौनक उतागीकर यांचेसह;

उत्तरवादी क्र. 7 च्या वतीने **श्री. विजय नायर** , सुश्री रचना ममनानी आणि सुश्री रितिका यांचेसह, श्री. प्रशांत पी. कुलकर्णी यांच्या सूचनेवरून.

न्यायमूर्ति : संदीप व्ही. मारणे

दिनांक : 10 फेब्रुवारी 2025.

मौखिक न्यायनिर्णय :-

1) याचिकाकर्त्याने दिनांक 26 नोव्हेंबर 2024 रोजीच्या न्यायनिर्णयाचे आणि आदेशाचे पुनर्विलोकन करण्यासाठी सदरहू याचिका दाखल केली आहे.

2) अगदी सुरुवातीला, या न्यायालयाने व्यक्तिशः हजर असलेल्या याचिकाकर्त्यासमोर एक प्रश्न उपस्थित केला की, लोकप्रतिनिधित्व अधिनियम, 1950

च्या चौकटीत पुनर्विलोकन याचिका कशा प्रकारे दाखल करून घेण्यायोग्य ठरेल. यापूर्वी व्यक्तिशः हजर राहणाऱ्या याचिकाकर्त्याला मदत करण्यासाठी, या न्यायालयात वकील म्हणून सराव करणारे श्री. डिसूझा यांना सदरहू पुनर्विलोकन याचिकेत त्यांची बाजू मांडण्याची परवानगी देण्यात आली होती.

3) मी, याचिकाकर्त्याच्या वतीने उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री. डिसूझा, उत्तरवादी क्रमांक 7 च्या वतीने उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री. विजय नायर, उत्तरवादी क्रमांक 1, 2 आणि 5- राज्याच्या वतीने उपस्थित विद्वान एजीपी श्री. हिमांशु बी. टक्के, उत्तरवादी क्रमांक 4- भारतीय संघराज्याच्या वतीने उपस्थित विद्वान अधिवक्ता सुश्री श्रुती व्यास आणि उत्तरवादी क्रमांक 6 च्या वतीने उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री. तेजस देशमुख यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

4) या भूमिकेवर कोणताही वाद नाही की, लोकप्रतिनिधित्व अधिनियम, 1950 1950 (1950 चा अधिनियम) मध्ये निवडणूक याचिकेत उच्च न्यायालयाने पारित केलेल्या आदेशाच्या पुनर्विलोकनाची तरतूद नाही. याचिकाकर्त्याने मात्र, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, 1908 (संहिता) च्या तरतुदींचा वापर करून त्याची निवडणूक याचिका रद्द करणाऱ्या न्यायनिर्णयाच्या आणि आदेशाच्या पुनर्विलोकनाची मागणी करण्यासाठी सदरहू याचिका दाखल केली आहे.

5) आतापर्यंत हे स्पष्ट झाले आहे की, 1950 चा अधिनियम स्वतःमध्ये एक स्वयंपूर्ण आणि समग्र संहिता आहे, अशी सुस्थापित स्थिती आहे. त्यामुळे निवडणुकीशी संबंधित सर्व उपाययोजनांचा अधिनियमातील तरतुदींनुसार काटेकोरपणे वापर करावा लागेल. या संदर्भात, **<u>ज्योती बसु आणि इतर विरुद्ध देबी घोषाल आणि इतर</u>** [1] च्या प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या न्यायनिर्णयाचा संदर्भ देणे प्रासंगिक ठरेल, ज्यामध्ये पुढीलप्रमाणे मत व्यक्त करण्यात आले आहे :-

> *8. .... निवडणूक याचिका ही सामान्य कायद्यातील किंवा समानतेतील कारवाई नाही. ही एक वैधानिक कार्यवाही आहे ज्यासाठी सामान्य कायदा किंवा समतेची तत्त्वे लागू होत नाहीत, तर केवळ ते नियम लागू होतात जे कायदा बनवतो आणि लागू करतो. हे एक विशेष अधिकारक्षेत्र आहे आणि ते तयार करणाऱ्या कायद्यानुसार नेहमीच विशेष अधिकारक्षेत्राचा वापर केला पाहिजे.*

6) जरी कायद्यातील एक सामान्य उपाय असला तरी कायद्यातील स्थिती अशी आहे की, संविधिने विनिर्देशपूर्वक प्रदान केल्याशिवाय पुनर्विलोकनाच्या अधिकाराचा वापर केला जाऊ शकत नाही. **<u>कलाभारती ॲडव्हरटायझिंग विरुद्ध हेमंत विमलनाथ नरीचनिया</u>** [2] च्या प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या न्यायनिर्णयाचा त्वरित संदर्भ देणे आवश्यक आहे, ज्यामध्ये पुढीलप्रमाणे मत व्यक्त करण्यात आले आहे :-

---

1 (1982) 1 एससीसी 691

2 (2010) 9 एससीसी 437

12. जोपर्यंत संविधि /नियम परवानगी देत नाहीत, तोपर्यंत न्यायालयीन / न्यायिकवत आदेशांच्या बाबतीत पुनर्विलोकन अर्ज टिकून राहण्यायोग्य नाही नाही, हे कायदेशीररित्या निश्चित केलेले आहे. पुनर्विलोकनाचा स्पष्ट अधिकार देणाऱ्या कायद्यातील कोणत्याही तरतुदीच्या अनुपस्थितीत, हे स्पष्ट आहे की पुनर्विलोकन केले जाऊ शकत नाही आणि पुनर्विलोकनातील आदेश, मंजूर झाल्यास, अधिकारबाह्य, बेकायदेशीर आणि अधिकारक्षेत्राशिवाय आहे. (पहा- पटेल चुनीभाई दाजीभा - विरुद्ध- नारायणराव खांडेराव जांबेकर [ए. आय. आर. 1965 एस. सी. 1457] आणि हरभजन सिंग विरुद्ध करम सिंग [ए. आय. आर. 1966 एस. सी. 641]).

7) निवडणूक याचिका हा एक सामान्य कायदेशीर उपायसुद्धा नाही आणि म्हणून उपाययोजनांच्या तरतुदीची कठोरता 1950 च्या अधिनियमाच्या सर्व बाजूने आणखी जास्त असेल . कायद्यांतर्गत या न्यायालयाला त्याच्या आदेशाचा पुनर्विलोकन करण्यासाठी स्पष्ट अधिकार नसल्यामुळे, निवडणूक याचिका फेटाळणाऱ्या आदेशाच्या पुनर्विलोकनासाठीची याचिका समर्थनीय ठरणार नाही. केवळ 1950 च्या अधिनियमाच्या कलम 87 अंतर्गत या न्यायालयाद्वारे निवडणूक याचिकेवर निर्णय घेण्याची प्रक्रिया संहितेच्या तरतुदींद्वारे नियंत्रित केली जात असल्याने, याचा अर्थ असा नाही की संहितेमध्ये प्रदान केलेले सर्व उपाय 1950 च्या अधिनियमात आपोआप

आणले जातील. कलम 98 अंतर्गत उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाविरुद्ध 1950 च्या अधिनियमांतर्गत प्रदान केलेला एकमेव उपाय म्हणजे त्याच्या कलम 116 ए अंतर्गत सर्वोच्च न्यायालयात अपील दाखल करणे. अधिनियमाच्या कलम 98 अंतर्गत निवडणूक याचिका फेटाळण्याचा आदेश दिल्यानंतर, कायद्यात पुनर्विलोकनाचा कोणताही उपाय देण्यात आलेला नाही.

8) असे दिसते की, निवडणूक याचिकेत पुनर्विलोकन अर्जाच्या टिकाऊपणाचा विचार भूतकाळातील काही न्यायनिर्णयांमध्ये करण्यात आला आहे. या न्यायालयाच्या द्विसदस्यीय खंडपीठाने **<u>नारायण यशवंत नेने -विरुद्ध - राजाराम बालकृष्ण राऊत</u>** [3] मध्ये निवडणूक न्यायाधिकरणाने निवडणूक याचिका फेटाळण्याच्या आदेशाविरूद्ध दाखल केलेल्या 1950 च्या अधिनियमाच्या कलम 116 ए अंतर्गत दाखल केलेल्या अपील मागे घेण्याच्या आदेशाविरूद्ध पुनर्विलोकनाच्या परवानगीचे प्रकरण हाताळले आहे. या न्यायालयाने पुढीलप्रमाणे मत व्यक्त केले :-

> *5. अर्जाच्या समर्थनार्थ, असे आवाहन केले जाते की अपील मागे घेण्यास परवानगी देणारा आणि त्यावर तोडगा काढण्याचा आदेश देणारा न्यायालयाचा आदेश हा कलम 116 बी च्या अर्थांतर्गत निर्णय नाही. असा युक्तिवाद केला जातो की कलम 116 बी द्वारे संकल्पित केलेला निर्णय हा न्यायाधिकरणासमोर*

---

3 ए. आय. आर. 1961 बॉम्बे 21

पक्षांमधील वादाच्या गुणवत्तेवरील निर्णय आहे आणि उच्च न्यायालयाने अपीलमध्ये वादाच्या गुणवत्तेचा न्यायनिवाडा न करता निकाली काढण्याचा आदेश कलम 116 बी च्या अर्थांतर्गत निर्णय नाही. हा युक्तिवाद आम्ही मान्य करू शकत नाही. कायद्यात 'निर्णय' ही अभिव्यक्ती परिभाषित केलेली नाही आणि ज्या संदर्भात ती अभिव्यक्ती उद्भवते त्या संदर्भात असे काहीही नाही, जे गुणवत्तेवर नसले तरी अपील निकाली काढण्याचा अंतिम आदेश हा निर्णय नाही या निवेदनाचे समर्थन करते. अगदी एक अनौपचारिक तपासणी देखील युक्तिवाद त्याच्या स्वीकृतीच्या विरोधात अनेक अडचणी निर्माण करण्याची शक्यता आहे. जर अपील मागे घेण्याची परवानगी दिली गेली आणि इच्छित माघार घेण्याची सूचना अधिकृत राजपत्रात प्रकाशित केली गेली आणि त्यानंतर, विद्वान महाधिवक्त्याने सादर केलेल्या युक्तिवादावर कोणताही पक्ष न्यायालयासमोर आला नाही, तर अपील अद्याप निर्णयाद्वारे निकाली काढले जाऊ शकत नाही आणि न्यायालयाच्या फाईलवर कायमस्वरूपी राहू शकते . त्याचप्रमाणे, जर अपीलकर्त्याचा मृत्यू झाला आणि अपील चालवण्यासाठी कोणीही पुढे आले नाही, जर युक्तिवाद स्वीकारला गेला तर, न्यायालयाचा कोणताही निर्णय नसल्यामुळे अपील निर्विवाद राहील. आमच्या मते, "उच्च न्यायालयाचा निर्णय" या अभिव्यक्तीचा अर्थ गुणवत्तेनुसार किंवा अन्यथा अपील

निकाली काढण्याचा उच्च न्यायालयाचा अंतिम आदेश असा आहे. जर तो कलम 116 बी चा खरा परिणाम असेल. आमच्या निर्णयात, मूळ अपीलकर्त्याने माघार घेण्याच्या याचिकेचा निपटारा करण्याचा आदेश, उच्च न्यायालयाचा निर्णय मानला गेला पाहिजे, जो अंतिम आणि निर्णायक. ***या कायद्यात कोणत्याही आधारावर या न्यायालयाच्या निकालाच्या पुनर्विलोकनाची तरतूद नाही आणि असे स्पष्टपणे प्रदान केल्याशिवाय न्यायालयाला पुनर्विलोकनाचा अधिकार दिला जात नाही, हे सर्वमान्य आहे. विधिमंडळाने या न्यायालयाला केवळ लोक प्रतिनिधीत्व कायद्यांतर्गत अपीलातील निर्णयांचा फेरविचार करण्याचा अधिकार दिलेला नाही, तर निर्णय अंतिम आणि निर्णायक घोषित केला आहे.***

(भर दिला)

9) <u>बृजमोहन लाल विरुद्ध निवडणूक न्यायाधिकरण, अलाहाबाद आणि इतर</u> [4] च्या प्रकरणात अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या द्विसदस्यीय खंडपीठाने 1950 च्या कायद्याच्या कलम 86 अंतर्गत स्थापन केलेल्या निवडणूक न्यायाधिकरणाने पारित केलेल्या आदेशाविरूद्ध फेरविचार याचिकेच्या समर्थनीयतेचा मुद्दा हाताळला आहे आणि त्याच्या निर्णयाच्या परिच्छेद 8, 9 आणि 10 मध्ये असे म्हटले आहे :-

4 ए. आय. आर. 1965 अलाहाबाद 450

8. 9 फेब्रुवारीचा आदेश अधिकारक्षेत्राबाहेर आहे का हा पुढचा प्रश्न आहे. न्यायाधिकरणाने या आदेशाद्वारे पुनर्विलोकन केले आणि आपले पूर्वीचे आदेश बाजूला ठेवले आणि विजयी उमेदवाराचा (आमच्यासमोर याचिकाकर्ते) त्याच्या वक्तव्यात सुधारणा आणि विस्तार करण्याचा अर्जासोबत दोषारोप करणारा नोटीस फेटाळला, हे आमच्यासमोर उत्तरवादीच्या वकिलाने (निवडणूक याचिकेतील याचिकाकर्ते) मान्य केले आहे. ***साधा प्रश्न असा आहे की, कायद्याच्या कलम 86 अंतर्गत स्थापन केलेल्या निवडणूक न्यायाधिकरणाला पूर्वीच्या निर्णयाचा आढावा घेण्याचा अधिकार आहे का, दोन्ही बाजूंचे विद्वान वकील काही काळ ऐकल्यानंतर आणि या मुद्द्यावर खटल्याच्या कायद्याचा आढावा घेतल्यानंतर आम्ही असा निष्कर्ष काढला आहे की तो नाही.***

9. कायद्याच्या कलम 86 अंतर्गत स्थापन केलेले निवडणूक न्यायाधिकरण हे न्यायालय नाही : ती कायद्याची निर्मिती आहे." *निवडणुकीची स्पर्धा ही कायद्यातील कारवाई किंवा समभागातील खटला नाही, तर सामान्य कायदा आणि न्यायालयाला (न्यायाधिकरण) माहीत नसलेली पूर्णपणे वैधानिक कार्यवाही आहे त्यांच्याकडे कायद्याचे कोणतेही समान अधिकार नाहीत "- के. कामराज नाडर वि. कुंजू थेवर, ए. आय. आर 1958 एस. सी. 687 (693).* ***त्यामुळे निवडणूक न्यायाधिकरणाला केवळ असे अधिकार आहेत जे कायद्याने***

त्याला प्रदान केले आहेत- स्पष्टपणे किंवा आवश्यक परिणामांद्वारे. त्याला सामान्य न्यायालयाचे कोणतेही अंतर्निहित अधिकार नाहीत.

10. उत्तरवादी शंकरलालचे विद्वान वकील (निवडणूक याचिकेत याचिकाकर्ता) यांनी असा युक्तिवाद केला आहे की, कायद्याच्या कलम 90 मध्ये असे म्हटले आहे की, "प्रत्येक निवडणूक याचिकेवर न्यायाधिकरणाद्वारे खटल्याच्या सुनावणीसाठी दिवाणी प्रक्रिया संहिता अंतर्गत लागू असलेल्या प्रक्रियेनुसार जेवढे शक्य असेल तेवढे खटले चालवले जातील" आणि म्हणून ते न्यायाधिकरणाला त्या संहितेअंतर्गत, कलम 114, आदेश 47, नियम 1 आणि कलम 151, दिवाणी प्रक्रिया संहिता अंतर्गत न्यायाच्या हितासाठी कोणत्याही पूर्वीच्या आदेशाचा किंवा निर्णयाचा आढावा घेण्याच्या अधिकारासह, सर्व अधिकार निहित करून प्रदान करते. हा युक्तिवाद कार्यपद्धती आणि शक्ती यात फरक करण्यात आलेल्या अपयशावर आधारित आहे. इनामती मल्लप्पा बसप्पा विरुद्ध देसाई बसवराज अय्यप्पा, ए. आय. आर. 1958 एस. सी. 698 या प्रकरणातील सर्वोच्च न्यायालयाने या फरकावर भर दिला आणि अधिनियमाच्या कलम 90 मध्ये न्यायाधिकरणांद्वारे निवडणूक याचिकेच्या खटल्याच्या प्रक्रियेची तरतूद असल्याचे निदर्शनास आणून दिले. सर्वोच्च न्यायालयाचे नेमके शब्द पुढीलप्रमाणे उद्धृत करण्यात येते :-

"त्यात साक्षीदारांची तपासणी, पाळावे लागणारे पुराव्याचे नियम, आधीच उत्तरवादी नसलेल्या उमेदवारांना उत्तरवादी म्हणून नियुक्त करणे आणि याचिकेत आधीच आरोप केलेल्या भ्रष्ट प्रथेच्या तपशीलांमध्ये सुधारणा किंवा विस्तार करण्याची तरतूद आहे. तथापि, न्यायाधिकरणाचे अधिकार कलम 92 मध्ये स्वतंत्रपणे हाताळले गेले आहेत, ज्यामध्ये असे अधिनियमित केले आहे की न्यायाधिकरणाला खालील बाबींच्या संदर्भात खटल्याची सुनावणी करताना दिवाणी प्रक्रिया संहिता अंतर्गत न्यायालयात निहित असलेले अधिकार असतील: (ए) *शोधणे आणि तपासणी करणे;* (बी) *साक्षीदारांच्या उपस्थितीची अंमलबजावणी करणे आणि त्यांचा खर्च जमा करणे आवश्यक करणे;* (सी) *कागदपत्रे सादर करण्यास भाग पाडणे;* (डी) *शपथेवर साक्षीदारांची तपासणी करणे;* (ई) *स्थगन देणे;* (एफ) *प्रतिज्ञापत्रावर घेतलेले पुरावे स्वीकारणे; आणि* (जी) *साक्षीदारांच्या तपासणीसाठी आयोग जारी करणे आणि ज्याचा पुरावा त्याला तातडीचा असल्याचे दिसते अशा कोणत्याही व्यक्तीला स्वतःहून बोलावणे आणि चौकशी करणे; आणि कलम 480 आणि 482 फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या अर्थानुसार दिवाणी न्यायालय असल्याचे मानले जाईल. अशा प्रकारे न्यायाधिकरणाच्या अधिकारांवर स्वतंत्रपणे विचार केला जातो आणि*

न्यायाधिकरणाने पाळायची प्रक्रिया आणि त्याने वापरण्याचे अधिकार यात फरक केला जातो.

(भर दिला)

10) **<u>हमीबराव भाऊराव पाटील विरुद्ध बालिशा गणपत कांबळे</u>** [5] च्या प्रकरणात या न्यायालयाच्या द्विसदयीय खंडपीठाने जिल्हा नगरपालिका कायदा, 1901 च्या तरतुदींनुसार पारित केलेल्या आदेशाविरुद्ध पुनर्विलोकन अर्ज दाखलयोग्य आहे की नाही, हा मुद्दा हाताळला आहे. द्विसदयीय खंडपीठाने खालीलप्रमाणे निर्णय दिला :-

> ***पुनर्विलोकनाच्या अधिकारासाठी, जसे की अपील करण्याचा अधिकार हा एक मूलभूत अधिकार आहे आणि प्रक्रियेचा विषय नाही. जिल्हा नगरपालिका कायद्यात न्यायाधीशाच्या निर्णयावर किंवा आदेशावर अपील करण्याची तरतूद नाही किंवा निर्णयाच्या पुनर्विलोकनाची तरतूदही नाही. दुसरीकडे, दिलेला निर्णय किंवा आदेश निर्णायक ठरतो. त्यामुळे, निवडणूक याचिकेतील पक्ष दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या कलम 114 आणि आदेश XLVII, नियम (1) अंतर्गत याचिकेवर न्यायाधीशांनी घेतलेल्या निर्णयाच्या किंवा आदेशाच्या पुनर्विलोकनाच्या अधिकाराचा दावा करू शकत नाही.*** *तथापि, आमचे मत आहे निवडणूक न्यायाधिकरण, जे न्यायिक न्यायाधिकरण आहे, ज्याने त्याची स्थापना*

---

5 1959 ए. आय. आर 479

केली आहे त्या कायद्यातील त्याच्या अधिकारक्षेत्राची व्याख्या करणाऱ्या आणि मर्यादित करणाऱ्या स्पष्ट तरतुदींच्या अनुपस्थितीत, न्यायाच्या हितासाठी आवश्यक असलेले सर्व अधिकार न्यायिक न्यायाधिकरण म्हणून त्याच्या संविधानात अंतर्भूत असल्याचे मानले गेले पाहिजे. अशा शक्तींचा उल्लेख एस. दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या कलम 151 आणि 152 मध्ये केला आहे, मग ती न्यायालये असोत किंवा नसावीत, ती सर्व न्यायिक न्यायाधिकरणांकडे आहेत किंवा त्यांच्याकडे आहेत असे मानले गेले पाहिजे, असे आमच्या मते आहे. अशा प्रकारे प्रत्येक न्यायिक न्यायाधिकरणाला त्याच्या निर्णयातील किंवा आदेशातील अंकगणितीय किंवा लिपिकीय चुका किंवा अपघाती स्लिप्स किंवा वगळणे दुरुस्त करण्याचा किंवा त्याचे आदेश दुरुस्त करण्याचा अधिकार असणे आवश्यक आहे, जेणेकरून ते त्यांच्या निर्णयाशी सुसंगत असतील किंवा देखरेखीने किंवा अजाणतेपणाने त्याच्या आदेशात उद्भवू शकणाऱ्या अशा स्पष्ट किंवा प्रकट चुका दुरुस्त करता येतील. ज्या न्यायाधिकरणांचा निर्णय किंवा आदेश अंतिम आहे आणि त्यांच्याकडून कोणतेही अपील किंवा पुनरीक्षण केले जात नाही अशा न्यायाधिकरणांच्या बाबतीत अशा अधिकाराचे अस्तित्व अधिक आवश्यक आहे. विद्वान सहाय्यक न्यायाधीशांनी दिलेला आदेश स्पष्टपणे या अधिकारांच्या कक्षेत येतो. सध्याच्या विशेष दिवाणी अर्जाचा विषय असलेला आदेश पारित करताना,

विद्वान न्यायाधीशाने त्याने पूर्वी दिलेल्या निर्णयावर अपील केले नाही किंवा या प्रकरणाशी संबंधित तथ्यांचा किंवा कायद्याचा पुनर्विचार केला नाही किंवा ज्या गुणांवर तो पूर्वी पोहोचला होता त्याव्यतिरिक्त इतर गुणधर्मांवर निष्कर्ष काढला नाही. त्यांनी फक्त एवढेच केले आहे की, त्यांनी एक स्पष्ट आणि स्पष्ट चूक सुधारली आहे, जी त्यांच्या आदेशानुसार, निवडणुकीच्या निकालाच्या अंतिम घोषणेतील देखरेखीच्या माध्यमातून झाली होती. यापूर्वी पारित केलेला आदेश स्पष्टपणे आणि निराशाजनकपणे चुकीचा होता, कारण त्याने ज्या जागेसाठी उमेदवार निवडून आला होता, ज्या जागेसाठी तो निवडणूक लढवण्यास पात्र नव्हता आणि त्याने निवडणूक लढवली नव्हती, असे घोषित केले होते. या स्पष्ट चुकीची दुरुस्ती न्यायाच्या हितासाठी स्पष्टपणे केली गेली होती आणि आमच्या मते विद्वान सहाय्यक न्यायाधीशांना, चूक सुधारण्यासाठी न्यायिक न्यायाधिकरण म्हणून त्यांच्या अंतर्निहित अधिकारांचा वापर करण्याचा स्पष्टपणे हक्क होता आणि न्याय्य होता. प्रस्तुत प्रकरणात विद्वान सहाय्यक न्यायाधीशांनी दिलेला आदेश हा अधिकारक्षेत्राशिवाय पारित केलेला आदेश आहे, या श्री. सुकथनकर यांच्याशी आम्ही सहमत नाही, किंवा त्यांनी आपला हक्क बजावल्यानंतर ते कार्यकारी अधिकारी होते, यावर आम्ही सहमत नाही. पूर्वीचा निर्णय आणि त्याने

दिलेल्या निर्णयाच्या किंवा आदेशाच्या संदर्भात त्याच्यात कोणताही अधिकार उरला नव्हता.

सहाय्यक न्यायाधीश हे अधिकृतरित्या कार्यरत आहेत आणि त्यांना देण्यात आलेल्या अर्जाची दखल घेण्याचे आणि सदर आदेश पारित करण्याचे अधिकारक्षेत्र नाही, हा श्री. सुकथनकर यांचा युक्तिवाद जरी आम्ही स्वीकारला असता, तरी आम्हाला आपला आदेश अमलात आणण्यास अजिबात संकोच वाटला नसता. अनुच्छेद 227 अंतर्गत अधिकारक्षेत्र. विद्वान सहाय्यक न्यायाधीशांनी पारित केलेल्या पहिल्या आदेशाच्या संदर्भात, जो सदर कार्यवाहीत आपल्यासमोर आहे आणि आम्ही स्वतः उक्त आदेश दुरुस्त केला असता किंवा विद्वान सहाय्यक न्यायाधीशांना कायद्यानुसार तसे करण्याचे निर्देश दिले असते. त्या प्रकरणातील निकाल सहाय्यक न्यायाधीशाच्या सदर आदेशानुसार मिळवलेला परिणाम सारखाच झाला असता. तथापि, विद्वान सहाय्यक न्यायाधीशांनी दिलेला सदर आदेश अधिकारक्षेत्रात आहे आणि न्याय्य आणि योग्य आहे असे आमचे मत असल्याने, आम्ही तो मार्ग स्वीकारण्याचा प्रस्ताव ठेवत नाही.

परिणामी, विशेष दिवाणी अर्ज अयशस्वी होतो आणि तो फेटाळला जाणे आवश्यक आहे. नियम खर्चाचा आहे. त्यानुसार त्याची सुटका करण्यात आली. खर्चाबाबत कोणतीही ऑर्डर दिली जाणार नाही.

(भर दिला)

11) **हमीबराव भाऊराव पाटील** (उपरोल्लेखित) च्या प्रकरणात द्विसदस्यीय खंडपीठाच्या न्यायनिर्णयाचे गुजरात उच्च न्यायालयाच्या द्विसदस्यीय खंडपीठाद्वारे **सोमाभाई कछरादास पटेल विरुद्ध पटेल बेचारभाई शंभूभाई आणि इतर** [6] च्या प्रकरणात अनुसरण करण्यात आले आहे. हाताळताना स्थगिती आदेश पारित करण्यासाठी निवडणूक न्यायाधिकरणामध्ये अधिकारांची उपलब्धता जारी करणे. हे परिच्छेद 9 मध्ये खालीलप्रमाणे आहे :-

9. हे लक्षात घेतले पाहिजे की प्रस्तुत प्रकरणात, आमच्यासमोर अपीलकर्ता कोणत्याही निवडून आलेल्या उमेदवाराविरुद्ध नव्हे तर जिल्हाधिकारी आणि गुजरात राज्याविरुद्ध कलम 32 अंतर्गत तरतूद केल्याप्रमाणे गुजरात राज्याला नव्याने निवडून आलेल्या नगरपालिकेची पहिली बैठक बोलावण्यापासून रोखण्याची मागणी करत होता आणि दिनांक 26 ऑक्टोबर 1980 रोजी झालेल्या निवडणुकीनुसार निवडून आलेल्या नगरसेवकांची नावे प्रकाशित करण्यापासून

6 1980 2 जीएलआर 1

त्यांना प्रतिरोध करणे प्रयत्न करत होता. अशा प्रकारे आमच्यासमोर अपीलकर्ता त्याच्या अर्जामध्ये दावा करत असलेल्या दोन सवलती, निशाणी 5, निवडणूक न्यायाधिकरणासमोर, त्याला मागितलेला दिलासा न दिल्यास त्याला कोणतीही दुखापत होण्याची शक्यता असल्याच्या प्रश्नाचा संदर्भ दिला नाही. स्थगितीचा दावा करण्याचा मूलभूत अधिकार केवळ निवडणुकीच्या वैधतेस आव्हान देणाऱ्या याचिकाकर्त्यांमध्ये गुंतलेला नाही तर त्याउलट गुजरात नगरपालिका कायद्याने न्यायाधिकरणाचे सर्व आदेश अंतिम केले आहेत आणि त्यामुळे अशा आदेशांविरुद्ध अपील करण्याचा अधिकारही नसेल. ***तथापि, आम्ही गुजरात नगरपालिका कायद्याने निवडणुकीच्या वैधतेस आव्हान देणाऱ्या याचिकाकर्त्यांना स्थगितीचा दावा करण्याचा ठोस अधिकार दिलेला नाही किंवा त्यानुसार न्यायाधिकरणात स्थगिती देण्याचा अधिकार दिलेला नाही. दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या आदेश 39 नियम 1 आणि 2 अंतर्गत मनाई आदेशाचा दावा करण्याचा अधिकार ही एक ठोस तरतूद आहे आणि म्हणूनच हंबीरराव भाऊराव यांच्या खटल्यात (वर नमूद केलेल्या) मुंबई उच्च न्यायालयाच्या द्विसदस्यीय खंडपीठाच्या अधिकारावर किंवा बरोट जगन्नाथ मगनलाल यांच्या खटल्यातील (वर नमूद केलेल्या) न्यायाधीश भगवती यांनी नगरपालिका कायद्यांतर्गत***

निवडणुकीच्या वैधतेस आव्हान देणाऱ्या याचिकाकर्त्याला समन्स बजावले कारण ती केवळ प्रक्रियेची बाब नाही.

(भर दिला)

(12) या न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाने (न्यायमूर्ति ए. एस. चांदूरकर) **नारायण यशवंत नेने** च्या प्रकरणातील न्यायनिर्णयाचे अनुसरण केले आणि **<u>नाना फाल्गुनराव पटोले आणि इतर -विरुद्ध - नितीन जयराम गड़करी आणि इतर</u>** [7] च्या प्रकरणात असे मत व्यक्त केले की, निवडणूक याचिकेत पुनर्विलोकन याचिका समर्थनीय नाही. या न्यायालयाने पुढीलप्रमाणे मत व्यक्त केले आहे :-

4. पुनर्विलोकन अर्जाच्या वैधतेवरील आक्षेप लक्षात घेता, 1951 च्या कायद्याच्या कलम 86 अंतर्गत निवडणूक याचिकेवर सुनावणी करणाऱ्या न्यायालयाला स्वतःच्या आदेशाचा फेरविचार करण्याचा अधिकार आहे का, हा उपरोक्त युक्तिवादांच्या प्रकाशात विचारात घेण्याजोगा प्रश्न आहे. पुनर्विलोकनाचा अधिकार हा अंतर्निहित अधिकार नाही आणि ज्या कायद्यांतर्गत अशा आदेशाचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न केला जातो त्या कायद्याद्वारे तो दिला गेला पाहिजे, हे सर्वस्वी निश्चित आहे. अशा अधिकाराचा वापर केवळ तेव्हाच केला जाऊ शकतो जेव्हा तो न्यायालयाला प्रदान केला जातो. हे देखील लक्षात घेतले पाहिजे की

7 2022 एस. सी. सी. ऑनलाईन बॉम्बे 3038

निवडणूक याचिका ही सामान्य कायद्यातील किंवा समानतेची कारवाई नाही. ही एक वैधानिक कार्यवाही आहे ज्यासाठी सामान्य कायदा किंवा समतेची तत्त्वे लागू होत नाहीत, परंतु कायद्याने लागू केलेले नियमच लागू होतील. हे ज्योती बसू (वरील) मध्ये असे मानले गेले आहे. 1951 च्या कायद्याने परवानगी दिली नाही असे काहीतरी करण्यासाठी संहितेच्या तरतुदींचा वापर केला जाऊ शकतो का, या प्रश्नावर विचार करण्यात आला. 1951 च्या कायद्यातील तरतुदी आणि त्याअंतर्गत बनवलेल्या कोणत्याही नियमांच्या अधीन राहून संहितेच्या तरतुदी लागू होतात, असे मत मांडण्यात आले. हे मान्य आहे की, 1951 च्या कायद्यात अशी कोणतीही तरतूद नाही जी न्यायालयाला पुनर्विलोकनाचा अधिकार प्रदान करते. कलम 87 मध्ये निवडणूक याचिकेवर खटला चालवताना न्यायालयाने पाळावी अशी प्रक्रिया नमूद केली आहे. 1951 च्या कायद्याच्या कलम 87 (1) अंतर्गत प्रत्येक निवडणूक याचिकेवर उच्च न्यायालयाने खटल्यांच्या खटल्याच्या संहितेनुसार लागू असलेल्या प्रक्रियेनुसार "शक्य तितक्या जवळून" खटला चालवणे आवश्यक आहे.

5. संहितेअंतर्गत, कलम 114 ही मूलभूत तरतूद आहे जी दिवाणी न्यायालयाला पुनर्विलोकनाचा अधिकार प्रदान करते. संहितेच्या XLVII आदेशात पुनर्विलोकनाच्या अधिकाराचा वापर करताना प्रक्रियात्मक अटी ज्या विचारात

घेणे आवश्यक आहे तसेच त्यांची व्याप्ती नमूद केली आहे. राम साहू, कायदेशीर वारसांतर्फे (उपरोल्लेखित) मध्ये, माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की संहितेच्या कलम 114 द्वारे पुनर्विलोकनाचे ठोस अधिकार प्रदान केले गेले असले तरी आदेशाचा आढावा केवळ संहितेच्या आदेश XLVII नियम 1 मध्ये नमूद केलेल्या विहित कारणांवर घेतला जाऊ शकतो. पुनर्विलोकनाच्या अधिकारांचा वापर अंतर्निहित शक्ती म्हणून केला जाऊ शकत नाही. अशा प्रकारे उपरोक्त गोष्टींवरून हे स्पष्ट होते की , या कायद्यातील पुनर्विलोकनाच्या अधिकाराचे कोणतेही स्पष्ट प्रत्यायन न झाल्यास 1951, संहितेच्या तरतुदींवर अवलंबून राहून अशा अधिकाराचा अवलंब केला जाऊ शकत नाही.

6. नारायण यशवंत नेने (वरील) प्रकरणातील या न्यायालयाच्या खंडपिठाने स्वतःच्या आदेशाचा पुनर्विलोकन करण्यासाठी निवडणूक याचिकेवर खटला चालवण्याच्या न्यायालयाच्या अधिकाराशी संबंधित त्याच प्रश्नावर विचार केला. त्यातील तथ्ये सूचित करतात की परत आलेल्या उमेदवाराच्या निवडीला या आधारावर आव्हान देण्यात आले होते की तो निवडणुकीला दूषित करणाऱ्या भ्रष्ट पद्धतींचा दोषी होता. 1951 च्या कायद्यांतर्गत स्थापन केलेल्या न्यायाधिकरणाने तो अर्ज फेटाळला होता. 1951 च्या कायद्याच्या कलम 116 ए अंतर्गत उच्च न्यायालयात अपील करण्यात आले होते. ती याचिका न्यायालयाने मागे घेण्याची

परवानगी दिली. त्यानंतर त्या आदेशाचा पुनर्विलोकन करण्याची मागणी करण्यात आली. 1951 च्या कायद्यात कोणत्याही आधारावर उच्च न्यायालयाच्या निकालाच्या पुनर्विलोकनाची तरतूद नाही, असे द्वि-सदस्यीय खंडपीठाने म्हटले. असे निरीक्षण नोंदवले गेले आहे की जोपर्यंत असे अधिकार स्पष्टपणे प्रदान केले जात नाहीत तोपर्यंत न्यायालयाला पुनर्विलोकनाचे अधिकार दिले जात नाहीत. विधिमंडळाने उच्च न्यायालयाला 1951 च्या कायद्यांतर्गत अपीलात दिलेल्या निर्णयांचा पुनर्विलोकन करण्याचा अधिकार दिलेला नव्हता, परंतु हा आदेश अंतिम आणि निर्णायक असल्याचे घोषित केले होते. या निर्णयात स्पष्टपणे म्हटले आहे की 1951 च्या कायद्यांतर्गत पुनर्विलोकनाची कोणतीही तरतूद नाही.

7. ब्रिजमोहन लाल (उपरोक्त) प्रकरणात, अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या द्वि-सदस्यीय खंडपीठाने 1951 च्या कायद्याच्या कलम 86 अंतर्गत स्थापन केलेल्या न्यायाधिकरणाला, जसे ते त्यावेळी होते, कलम 114 अंतर्गत दिवाणी न्यायालयाप्रमाणे, संहितेच्या आदेश XLVII नियम 1 सह वा त्याच्या कलम 151 सह, त्याच्या आदेशांचे पुनर्विलोकन करण्याचा अधिकार आहे का, या प्रश्नावर विचार केला. अपील न्यायालय किंवा निर्णय देणाऱ्या न्यायालयाद्वारे पुनर्विलोकनाचा अधिकार कायद्याने दिला गेला पाहिजे, असे मत मांडण्यात आले होते. असा निष्कर्ष काढण्यात आला की 1951 च्या कायद्याच्या कलम 86

अंतर्गत स्थापन केलेल्या निवडणूक न्यायाधिकरणाला त्याच्या पूर्वीच्या निर्णयाचा आढावा घेण्याचा कोणताही अधिकार नाही आणि त्याला सामान्य न्यायालयाचे कोणतेही अंतर्निहित अधिकार नाहीत. हा निर्णय देखील प्रस्तुत खटल्यातील पुनर्विलोकन अर्जाच्या समर्थनीयतेच्या संदर्भात आक्षेपाला समर्थन देतो.

8. इनामती मल्लप्पा बसप्पा विरुद्ध देसाई बसवाराज अयप्पा [ए. आय. आर. 1958 एस. सी. 698] या प्रकरणातील माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाचा देखील संदर्भ दिला जाऊ शकतो, ज्यामध्ये असे म्हटले आहे की निवडणूक स्पर्धा ही सामान्य कायद्याला अज्ञात असलेली पूर्णपणे वैधानिक कार्यवाही आहे आणि न्यायालयाला सामान्य कायद्याचा अधिकार नाही. 1951 च्या कायद्यानुसार न्यायाधिकरणासमोर खटल्याची प्रक्रिया तसेच निवडणूक याचिकेवर खटला चालविण्याच्या न्यायाधिकरणाच्या अधिकारांवर स्वतंत्रपणे विचार केला जातो.

9. 1951 च्या अधिनियमाच्या कलम 87 च्या तरतुदींचा विचार माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने डॉ. राजेंद्र कुमारी बाजपेयी विरुद्ध राम आधार यादव [(1975) 2 एस. सी. सी. 447] या प्रकरणात केला आहे. 1951 च्या अधिनियमाच्या कलम 87 नुसार उच्च न्यायालयातील निवडणूक याचिकांच्या सुनावणीसाठी संहितेच्या आदेश 11 च्या तरतुदी लागू केल्या जाऊ शकतात का हा मुद्दा विचारात घेण्यात

आला. साक्षीदारांना बोलावणे, कागदपत्रे इत्यादींशी संबंधित प्रकरणांमध्ये खटल्यांच्या खटल्याशी संबंधित संहितेच्या आदेश X प्रमाणेच संहितेचा आदेश XI हा प्रक्रियेचा एक भाग होता, असे मत मांडण्यात आले. उक्त निर्णयाच्या परिच्छेद 13 मध्ये असे म्हटले गेले होते :-

“13. …….या परिस्थितीत असे म्हटले जाऊ शकत नाही की कायद्याचे कलम 87 दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या आदेश XI चा अर्ज स्पष्टपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे वगळते. खरे तर आमचे स्पष्ट मत आहे की अधिनियमाचे कलम 87 हे दिवाणी प्रक्रिया संहितेत नमूद केलेल्या संपूर्ण प्रक्रियेचा समावेश करण्यासाठी सर्वात व्यापक आहे. केवळ दोन अपवाद असलेली कार्यपद्धती- (1) जेथे कायद्यात संहिता विहित केलेल्या प्रक्रियेशी विसंगत असलेल्या काही बाबींसाठी स्पष्ट तरतूद आहे; आणि (2) जेथे दिवाणी प्रक्रिया संहितेची विशिष्ट तरतूद एकतर स्पष्टपणे किंवा आवश्यक हेतूने कायद्याने वगळलेली आहे. या दोन अपवादांच्या अधीन राहून, कलम 87 चा अर्थ खूप व्यापक आहे”.

10. नारायण यशवंत नेने (वर नमूद केलेल्या) प्रकरणातील या न्यायालयाच्या द्वि-सदस्यीय खंडपीठाच्या न्यायनिर्णयात स्पष्टपणे म्हटले आहे की 1951 च्या कायद्यात 1951 च्या कायद्यांतर्गत कार्यवाहीत उच्च न्यायालयाच्या कोणत्याही आदेश/निर्णयाच्या कोणत्याही पुनर्विलोकनाची तरतूद नाही. हा निर्णय या

न्यायालयाला बंधनकारक करतो. पूर्वगामी चर्चेचा परिणाम म्हणून, पुनर्विलोकन अर्जाच्या समर्थनीयतेवर उपस्थित केलेला प्राथमिक आक्षेप कायम राखला जाणे योग्य आहे. त्यानुसार ते कायम ठेवले जाते आणि पुनर्विलोकन अर्ज राखण्यायोग्य नाही म्हणून फेटाळला जातो. तदनुसार आदेश करा.

13) माझ्या मते, 1950 चा कायदा पूर्ण आणि स्वावलंबी आहे. संहिता स्वतःच समाविष्ट आहे, या कायद्यांतर्गत पुनर्विलोकनाचा उपाय नसणे हे कायद्याच्या कलम 87 अंतर्गत निवडणूक याचिकेवर निर्णय घेताना संहिता अंतर्गत कार्यपद्धतीचे पालन करणे आवश्यक आहे या वस्तुस्थितीमुळे याचिकाकर्त्याच्या याचिकेवर पुनर्विलोकन करण्यास या न्यायालयाला स्पष्टपणे प्रतिबंधित करेल.

14) श्री. नायर यांचा असा युक्तिवाद योग्य आहे की हे न्यायालय 1950 च्या कायद्याच्या कलम 80 ए (2) अंतर्गत निवडणूक याचिकेच्या खटल्याच्या सुनावणीसाठी नामनिर्देशित व्यक्ती, माननीय मुख्य न्यायाधीशांनी निवडणूक याचिकेचे काम सोपवल्यामुळे. त्यामुळे ज्या क्षणी कायद्याच्या कलम 98 च्या तरतुदींनुसार निवडणूक याचिका फेटाळली जाईल, त्या क्षणी कलम 88 ए (2) च्या तरतुदींनुसार या न्यायालयाचे अधिकार संपुष्टात येतील आणि अधिनियमाच्या कलम 98 अंतर्गत फेटाळण्यात आलेल्या निवडणूक याचिकेच्या संबंध पुढील कोणत्याही अर्जाचा निर्णय घेण्याचे अधिकारक्षेत्र या न्यायालयाला राहणार नाही. या तत्त्वावरही, हे न्यायालय निवडणूक

याचिका फेटाळण्याच्या आदेशाच्या पुनर्विलोकनासाठीच्या अर्जाची दखल घेऊ शकत नाही.

15) जरी प्रस्तुत पुनर्विलोकन याचिकेच्या दाखलयोग्यतेवर घेतलेल्या आक्षेपाकडे तात्पुरते दुर्लक्ष केले, तरीही माझ्या मते, प्रस्तुत पुनर्विलोकन याचिकेच्या रूपाने अपील दाखल करण्यात आली आहे. श्री. डिसूझा यांनी जोरदार युक्तिवाद करण्याचा प्रयत्न केला आहे की, याचिकाकर्त्याने खरे तर निवडणूक याचिकेमध्ये सर्व प्रतिस्पर्धी उमेदवारांना खटल्यात सामील करून घेतले आणि नोंदणी शाखेच्या सल्ल्यानंतर त्यांची नावे वगळण्यात आली होती. निवडणूक याचिकेवर निर्णय घेताना हा युक्तिवाद माझ्यासमोर मांडण्यात आला होता आणि पुनर्विलोकनाधीन न्यायनिर्णयाच्या परिच्छेद 3 मध्ये तो आधीच नोंदवण्यात आला आहे. त्यामुळे माझ्या मते, दिनांक 26 नोव्हेंबर 2024 च्या न्यायनिर्णय आणि आदेशाच्या पुनर्विलोकनासाठी अन्यथा कोणतेही प्रकरण तयार झाल्याचे दिसत नाही. अभिलेखामध्ये प्रत्यक्षात कोणतीही त्रुटी दिसत नसल्यामुळे दिनांक 26 नोव्हेंबर 2024 रोजीच्या न्यायनिर्णय आणि आदेशाचे अन्यथा पुनर्विलोकन केले जाऊ शकत नाही.

16) तदनुसार सदर पुनर्विलोकन याचिका फेटाळण्यात येते.

[न्यायमूर्ति संदीप व्ही. मारणे]

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल".

XXXXX